

spune în încheiere alineatul privitor la cule. În realitate, există și alte cule decât cele enumerate mai sus. Culele din Pojogeni și Musculești nu mai sînt de mult deci nu se poate spune de ultimele trei că sînt *mai bine* conservate. Casa din Cartiu este o clădire boierească sau semiboierească extrem de interesantă, însă u este culă, fiind ușor de forțat prin cele patru laturi, larg deschise, ale clădirii, cît și, în special, prin scara ei exterioară.

Mai jos, autorii, citînd din nou pe Paul de Alep, ne informează că „la Herești era un palat fără egal în lume” (p. 229). Ei omit să spună că această clădire există și astăzi, fiind în curs de restaurare.

Volumul este bogat ilustrat; reproducerile sînt alese, în genere, judicios, în strînsă legătură cu expunerea. Unele mici lacune ar putea fi ușor îndreptate într-o eventuală nouă ediție a lucrării. Fără să discutăm calitatea reproducerilor, care lasă de dorit, se impune o mai atentă triere a clișeeilor și înlăturarea acelor (fig. 33, 58, 77, 177 ș.a.) ce nu corespund exigențelor unei lucrări ca aceasta. De asemenea, după cum am mai arătat în legătură cu construcțiile de jern din Țara Romînească, se cere mai multă grijă în alegerea vederilor din puncte cît mai variate ale zonei de răsîndire a monumentelor: astfel, la bisericile de lemn din Transilvania, în loc să fie reproduse două clădiri, foarte asemănătoare ca aspect, din Maramureș (fig. 8 — 9), se puteau reda, cu mai mult folos o biserică din Maramureș și alta din Munții Apuseni. Mai semnalăm faptul că unele figuri prezintă inconvenientul de a nu reda înfățișarea actuală a monumentelor: de pildă, figura 25 reproduce biserica mănăstirii Prislop cu aspectul ce-l avea înainte de restaurarea radicală a fațadelor din anul 1954; figura 125, de asemenea, înfățișează biserica mănăstirii Sucevița cu învelitoarea anterioară restaurării din 1954, care a redat acesteia forma ei inițială, degajînd și frescele de pe baza turlei.

Biserica Domnească din Curtea de Argeș este pe departe cea mai importantă din Țara Romînească în ceea ce privește zugrăveala. Totuși, aceasta este reprezentată printr-o singură scenă (fig. 52), redată mai mult pentru faptul că cuprinde și chipul ctitorului. Ar fi fost instructiv, ca, alături de aceasta, să fie ilustrate prin exemple clare cele două școli de pictură, cea constantinopolitană și cea macedoneană, caracterizate cu atîta talent în text. La cap. II, regretăm că, alături de portretele ctitorilor, „convenționale, de aparat, cu figurile rigide, lipsite de expresie”, restaurate de altfel, nu a fost reprodus și acel admirabil sf. Ioan Botezătorul, nealterat de retușările din veacul al XVII-lea și „caracteristic pentru pictura romînească de la începutul secolului al XVI-lea prin grandoarea și eleganța siluetei cît și prin expresivitatea feței” (p. 101). De asemenea, la o nouă ediție a volumului, pictura din veacul al XVI-lea, atît de slab

reprezentată în forma ei originală în Țara Romînească, va trebui neapărat ilustrată și prin exemplare din minunatele fresce de la 1564 ale mănăstirii Tismana, degajate în anul 1956 și încă necunoscute de marele public.

La reproducerile de clădiri este bine să se menționeze direcția din care este luată vederea, cel puțin atunci cînd poate exista un dubiu. De pildă, la figura 122, reprezentînd un monument de aspect mai neobișnuit, această indicație lipsește.

De asemenea, caracterul științific al lucrării ar avea de cîștigat dacă ar fi arătată proveniența *tuturor* clișeeilor folosite, indicația generală din pagina 2 necuprinzînd, de pildă, figurile 13—15 (identificate de noi ca fiind luate din: Coriolan Petranu, *Monumentele istorice ale județului Bihor, I — Bisericile de lemn*, Sibiu, 1931, pl. LXXXVIII, LXXXIX, XCI (fig. 34), din: Barbu Slătineanu, *Contribuțiuni la ceramica bizantină din Turnu-Severin, Cetatea Albă și Enisala*, București, 1937, fig. 5) și probabil multe altele.

Volumul se încheie cu un foarte util glosar de termeni (în care ar putea figura și cuvintele: cerdac, foișor, firidă, tetrapod ș.a.), cu un repertoriu cronologic al principalelor monumente religioase din Țara Romînească și altul pentru Moldova. La repertoriul monumentelor din Țara Romînească este omisă mănăstirea Radu Vodă. În schimb, figurează, surprinzător biserica din Cîmpofeni (care este din 1872, iar nu de la începutul veacului al XIX-lea, cum este indicat, din Titirlești (aceeași observație, clădirea este din 1864) și altele care de asemenea nu prezintă nici o valoare artistică deosebită, fiind introduse pe listă numai pentru că cuprind portrete de ctitori țărani.

Bibliografia este mult prea sumară. Nici nu este de închipuit că s-ar putea întocmi istoria artelor plastice din R.P.R. fără a fi fost folosite lucrări ca: N. Iorga, *Inscripțiile din bisericile Romîniei*, W. Jänecke, *Das rumänische Bojaren-und Bauernhaus*, I. Voinescu, *Monumente de artă țărănească din Romînia*, Gr. Ionescu, *Relatare asupra istoriei arhitecturii romînești*, lucrările lui V. Vătășianu, C. Petranu etc.

R. C.

BRUNFELS WOLFGANG, *Mittelalterliche Stadtbaukunst in der Toskana*, Berlin, Gebrüder Mann, 1953, 278 p.

Străbătînd aproape intacte veacurile, orașele din Toscana și monumentele lor pun astăzi cercetătorului de probleme de artă sarcini mult mai grele de rezolvat decât acum 20 sau 30 de ani. Pe atunci se luau în considerație cu precădere probleme cu caracter formal, ca cel stilistic, urmărirea unei teme etc. Astăzi se cere din partea cercetătorului o

viziune mai complexă a fenomenului artistic, o explicație mai profundă a plămuirii și devenirii sale în cadrul societății. Acest lucru explică de ce autorul prezentei lucrări plecând de la o viziune reală și sănătoasă a problemei ce-și propune să cerceteze, satisfacă și pe istoricul de artă și pe colegul său ce se ocupă de evoluția orașelor medievale italiene. Pe baza studierii minuțioase a mărturiilor scrise și a celor de piatră, autorul arată că fenomenul construirii și înfrumusețării orașelor medievale italiene nu este un rezultat al unei porniri instinctive spontane, ci apare ca un rezultat al unui anumit tip de societate, ca o necesitate obiectivă, legat de evoluția orașului medieval însuși.

Ca o mărturie a acestor stări de lucru ne-au rămas statutele orașelor ce conțin nenumărate măsuri cu caracter urbanistic. Este suficient să arătăm cât de interesantă este analiza făcută de autor celor trei faze prin care trec monumentele cele mai importante ale comunelor toscane. Ele reflectă transformările social-economice ale acestor orașe. Prima epocă se caracterizează prin dominația episcopilor și a consulilor. Până la sfârșitul secolului al XII-lea autoritățile urbane se ocupă de construcțiile ce asigură securitatea orașului și buna desfășurare a cultului, adică de ziduri și de biserici. O dată cu lărgirea bazei sociale a conducerii comunale prin ridicarea breslelor meșteșugărești, noile autorități încep să se ocupe de probleme urbanistice propriu-zise ca: lărgirea străzilor, amenajarea de noi piețe, grija pentru înfrumusețarea clădirilor publice, lărgirea zidurilor. Ideea de securitate este înlocuită de cea a ordinii. Apar o serie de clădiri care sînt expresia acestei stări. Apare palatul comunal, palatele breslelor, bisericile ridicate de aceste bresle. La începutul secolului al XV-lea, elementul privat în construcție, marcat de apariția principatului, se reflectă în apariția marilor palate ale Renașterii cît și a castelelor princiare de care va fi legată de aci înainte istoria orașului.

Pentru a arăta varietatea temelor tratate de autor este suficient a arăta capitolele lucrării:

1. Comunele din Toscana;
2. Zidul orășnesc;
3. Străzi și piețe;
4. Biserici;
5. Clădiri profane;
6. Arhitectul orașului.

Capitolul dedicat problemei construcției zidurilor este unul din cele mai interesante și sugestive ale lucrării. Autorul urmărește de exemplu pretenția unor orașe care susțineau că zidurile lor datau din epoca romană. Acest fapt trebuia să justifice lupta lor și să combată cu argumente juridice pretențiile împăraților germani la dreptul de suveranitate. Cronicii italieni atunci cînd au ocazia accentuează cu mîndrie această origine romană. Uneori acest lucru este de-a dreptul fantezist, dar este semnificativ pentru ideea de *forță juridică* pe care a păstrat-o tradiția romană care nu a dispărut în comunele medievale. Unei autorități contemporane i se opunea

alta. Cititorul rămîne adeseori uimit de măsurile pe care au știut să le ia autoritățile comunelor pentru a reglementa problema construcțiilor, pentru a da orașului un aspect ordonat. La Siena ființa chiar o instituție compusă din așa numiții „Uffiziali dello Ornato” care aveau ca sarcină să urmărească înfrumusețarea orașului. Autorul pune în justă lumină rolul arhitectural, urbanistic și artistic al fntinilor, podurilor. Analizînd statutele și cronicile, autorul scoate în relief pe drept cuvînt frecvența cu care apare noțiunea de „bellezza”.

Autorul a lucrat în arhivele comunelor din Toscana, a văzut monumentele artistice pe care le descrie. Palazzo Pubblico din Siena apare perfect analizat din punct de vedere intențional, artistic și istoric. Aceeași analiză este dedicată și Domului cît și celor trei mari monumente florentine: Domul, Palazzo Vecchio și Palazzo del Bargello.

În apendicele lucrării sînt redată 30 de documente ce ilustrează problemele urbanistice medievale toscane. Astfel documentul nr. 6 conține un protocol despre un discurs ținut în consiliul comunal al orașului Siena cu privire la înfrumusețarea orașului. Printre altele se spune: „Fără ordine nu se face nici un lucru bun și luați seama că voi sînteți aceia care trebuie să dați orașului ordinea și regula necesară”. Documentul nr. 12 ilustrează o acțiune a resortului de înfrumusețare a orașului Siena care sfătuește consiliul comunal să nu mai continue clădirea unui palat început, ci în locul acestuia să creeze o piață frumoasă pentru comerțul grînelor. Alte documente ilustrează activitatea, privilegiile cît și obligațiile ce le avea arhitectul orașului. Să nu uităm că printre ei se numără personalități ca Giovanni Pisano, Arnolfo di Cambio și Giotto.

Lucrarea lui Braunfels arată ce poate un studiu atunci cînd este conceput sub semnul unei viziuni unitare. Istoria artei cîștigă în profunzime și studiul istoriei urbanistice medievale cîștigă în perspectivă.

T. Sotirescu

Arh. G. S. KOZAROV, *Grija pentru conservarea și restaurarea monumentelor arhitecturale ale trecutului — sarcină însemnată a arhitecților și inginerilor bulgari*, în „Arhitektura i stroitelstvo”, 2, cu 5 figuri.

Autorul își începe articolul arătînd care era starea monumentelor istorice din Bulgaria pînă în septembrie 1944. Menționează biserica Pantokratov „din Messemvraia, care acum 50 de ani era măcelărie, iar în 1940. . . W. C. public și sf. Ivan Aliturg din aceeași localitate transformată în tîmplărie”.

Prima grijă pentru monumentele istorice din Bulgaria se întîlnește prin anul 1910, cînd „unele organe